

Sochacki, Zdzisław

W sprawie periodyzacji kultury ceramiki promienistej i jej związków z rejonem bałkańsko-egejskim

Światowit 38, 5-18

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław Sochacki

W SPRAWIE PERIODYZACJI KULTURY CERAMIKI PROMIENISTEJ I JEJ ZWIĄZKÓW Z REJONEM BAŁKAŃSKO-EGEJSKIM.

Artykuł niniejszy jest szkicem wstępnym obszerniejszego opracowania. Impuls do wypowiedzenia się już teraz dał artykuł V. Němejcovéj-Pavúkovéj¹. Nie przedstawiamy tu jednak recenzji tego artykułu lecz podejmujemy polemikę z niektórymi tezami cytowanej badaczki.

W swym artykule V. Němejcová-Pavúková omawia dwa zagadnienia: a) periodyzacji kultury ceramiki promienistej (s. 261-264), b) stosunku tej kultury do niektórych ośrodków południowo-wschodnio europejskich (s. 264-289). Podejmuje zatem jedno z zasadniczych zagadnień „wewnętrznej” tematyki kultury ceramiki promienistej (dalej: KCP) oraz jedno spośród wielu ważnych, a nadal spornych, zagadnień tematyki „zewnętrznej” tej kultury. Uzasadnieniem takiego wyboru jest to, że proponowana periodyzacja ma ułatwiać ustalenie związków KCP z Południowym-Wschodem (s. 264). Ustosunkujemy się do obu kwestii, przy czym zasadniczy nacisk położymy na drugą z nich, bowiem w niej nasuwają się zastrzeżenia istotniejsze.

A. KWESTIA PERIODYZACJI KCP

Periodyzacja zaproponowana przez V. Němejcovą-Pavúkovą jest niewątpliwie bardziej szczegółowa niż dotąd stosowane². Proponuje ona wyodrębnienie w rozwoju KCP czterech „stopni” (I — IV) z podporządkowanymi im fazami a — b (z wyjątkiem stopnia III). Periodyzacja ta

¹ V. Němejcová-Pavúková, Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe, „Slovenská Archeológia”, t. XXIX, 1981, z.2, s. 261—296.

² Porównaj na przykład: E. Neustupný, Die Badener Kultur, w: Symposium über die Entstehung und Chronologie die Badener Kultur, Bratislava 1973, s. 317—352; Z. Sochacki, Kultura ceramiki promienistej w Europie, Warszawa 1980.

mieści się w określony sposób w stosowanych dotychczas ogólnych schematach rozwoju KCP. Odpowiada fazom A — D w schemacie E. Neustupnego i etapom I — II (Boleráz oraz klasyczny) schematu przyjętego przez autora³. Nie wdajemy się tu w merytoryczną dyskusję nad uzasadnieniem nowo proponowanego podziału (być może, podejmiemy tę kwestię osobno). Należy jednak podkreślić to, że podział zastosowany przez V. Němejcovą-Pavúkovą opiera się tylko o typologiczne porównania ceramiki ze stanowisk słowackich (głównie zachodnio-słowackich) oraz niektórych stanowisk węgierskich. Nie dotyczy więc, wbrew intencjom autorki, całości terytorium KCP lecz jego części, przede wszystkim północnej. W skomplikowanej specyfice KCP i przy nieprawidłowościach jej rozwoju na ogromnym terytorium⁴ nie stanowi więc należytej podstawy do prób wiązania tej kultury z rozwojem na Bałkanach i w Egei. Nie uwzględnia bowiem bliższych tym ośrodkom, południowych i południowo-wschodnich części terytorium KCP, które mają w znaczym stopniu odmienne reguły rozwojowe (porównaj wyodrębnione przez autora grupy terytorialne)⁵.

Naszym zdaniem wartość podziału zaproponowanego przez V. Němejcovą-Pavúkovą polega na tym, że jest on jedną więcej spośród pojawiających się już w literaturze cennych prób periodyzacji regionalnych⁶. Te periodyzacje regionalne odbijają drugorzędne różnice skomplikowanego rozwoju KCP. Ich wzajemna konfrontacja jest kwestią dalszych studiów lecz ogólnie mieszczą się one w etapach I — III (Boleráz, klasyczny, Bošáca) rozwoju historycznego tej kultury, choć lokalnie go zakłócają⁷. V. Němejcová-Pavúková nie zauważa jednak tej specyfiki proponowanego przez siebie podziału i niesłusznie usiłuje go odnieść do całości terytorialnej i chronologicznej KCP. Skoro tak, to dziwi nas fakt, że badaczka ta pomija ostatni, III-ci (Bošáca) etap rozwoju KCP, choć jest on reprezentowany właśnie na obszarze, który omawia, a schyłkowa jego pozycja w rozwoju tej kultury została już udowodniona⁸. Gołosłow-

³ E. Neustupný, op. cit.; Z. Sochacki, op. cit.

⁴ Z. Sochacki, op. cit.

⁵ Tamże, s. 57—104.

⁶ Chodzi o periodyzację dla Małopolski, poza tym dla wschodniej części terytorium omawianej kultury i północno-wschodniej Jugosławii. Porównaj odpowiednio: J.K. Kozłowski, Le problème de la periodisation de la civilisation de la céramique cannelée en Pologne, w: Symposium..., s. 167—185; P.I. Roman, I. Némethi, Cultura Baden in România, Bucuresti 1978; Z. Sochacki, Z zagadnień wschodniej peryferii kultury ceramiki promienistej, w: Kotlinie Karpackiej, „Przegląd Archeologiczny”, t. XXX, 1983, s. 119—140; S. Dimitrijević, Badenska Kultura, w: Praistorija Jugoslavenskih Zemalja, t. III, Sarajevo 1979, s. 183—184.

⁷ Z. Sochacki, Kultura..., s. 28—31, 56, 78.

⁸ Porównaj: E. Neustupný, Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik, „Slovenská Archeológia”, t. VII, 1959, s. 277; tenże: Die Badener Kultur, w: Symposium...,

ne stwierdzenie V. Němejcovej-Pavúkovej (s. 261), że „najbardziej problematycznym pozostaje schyłek tej kultury”, nie może być uzasadnieniem pominięcia wspomnianego etapu KCP. Oczywiście też, że schyłek musi być problematyczny skoro odcięto ostatni etap rozwoju.

W artykule tej badaczki cenne jest natomiast zaktualizowane zestawienie niekalibrowanych dat C 14, które wskazują, że KCP (bez etapu Bošáca) mieści się między 2700 a 2300/2200 przed nową erą (ryc. 16). Dodajmy, że jest to zgodne z datami zaproponowanymi przez autora na podstawie znacznie mniejszej liczby datowań C 14⁹.

Podkreślając zatem, choć pobieżnie, zarówno walory, jak zastrzeżenia wobec propozycji V. Němejcovej-Pavúkovej w periodyzacji i chronologii KCP, przejdziemy do bliżej nas tu interesującego zagadnienia stosunku tej kultury do ośrodków południowo-wschodnio-europejskich.

B. KWESTIA ZWIĄZKÓW KCP Z REJONEM BAŁKAŃSKO-EGEJSKIM

Drugą część naszej wypowiedzi rozpoczniemy od przytoczenia zaskakującej konkluzji V. Němejcovej-Pavúkovej o związkach KCP z niektórymi kulturami bałkańskimi i egejskimi. Twierdzi ona mianowicie, że KCP jest jednym z członów kompleksu składającego się z pięciu „okręgów kulturowych” (1 — kultury Ezero, 2 — kultury Dikili-Tash (Sitagroi), 3 — okręgu zachodnio — nadczarnomorskiego, 4 — kultury Cernavoda III-Cotofeni, 5 — KCP) sięgającego zaś od „tureckich, greckich i albańskich granic aż do łuku Karpat” (s. 289). Mniej istotne jest to, że teza ta wykracza poza zakres sugerowany przez tytuł artykułu (synchronizacja) — istotniejsze, że również wykracza poza fakty w nim zebrane. Z gruntownej lektury artykułu tej badaczki wynika bowiem, że swoją tezę oparła ona o porównania niektórych elementów stylu ceramicznego różnych kultur i niepełną zresztą, ich synchronizację. Może to wystarczyć do wyznaczenia wzajemnych kontaktów, gdy do wyodrębnienia nowego kompleksu kulturowego są potrzebne porównania znacznie gruntowniejsze. Porównania w pozostałych zakresach kulturowych V. Němejcová-Pavúková kwituje jednak ogólnikowym

s. 326—328; M. Novotná, Bošácko — kostolacký horizont na strednom Považí, „Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského (Musaica)”, t. XII (I), 1961, s. 21—34; A. Točík, K otázke mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku, „Študijné zvesti Archeologického Ústava SAV”, t. XI, 1963, s. 5—22; J. Pavelčík, Eneolitická skupina s keramikou bošáckeho typu na Moravě, „Památky Archeologické”, t. IV, 1961, z. 2, s. 279—293; tenże: Zur Problematik der máhrischen kannelierten Keramik, w: Symposium..., s. 367—391; tenże: Keramik der Bošáca — Gruppe in Mähren, „Slovenská Archeológia”, t. XXIX, 1981, z. 1, s. 157—162; Z. Sochacki, Kultura... s. 105—112 oraz inni.

⁹ Z. Sochacki, op. cit., s. 212—214.

stwierdzeniem, że podczas powstania proponowanego kompleksu następują dość radykalne zmiany w osadnictwie, obrządku pogrzebowym i metalurgii miedzi. Szkoda, że specyfiki tych zmian i ich powiązań bliżej nie określa. Mogą one bowiem dotyczyć nie tylko tego kompleksu, ale ogólnego postępu cywilizacyjnego jaki dokonywał się w Europie południowo-wschodniej pod wpływami wyżej rozwiniętych ośrodków anatolijskich. Postęp ten miał zresztą lokalne przyspieszenia i zahamowania, co w znacznym stopniu wpływało na zróżnicowanie obrazu kulturowego tej części Europy. Dotyczy to też członów proponowanego kompleksu. Jeśli chodzi o jego zwartość wewnętrzną sama V.Němejcová-Pavúková (s. 289) ma zresztą pewne wątpliwości stwierdzając, że „fenomen powstania KCP i innych pokrewnych (? — Z.S.) kultur nie jest jednak całkowicie zgodny” lecz przyczyny tego widzi wyłącznie... w niedostatkach danych źródłowych. Takie wyjaśnienie trudno uznać za wystarczające.

Najnowsza koncepcja V.Němejcovej-Pavúkovéj nie jest pierwszą w literaturze. Podejmowane już były próby łączenia KCP w całości lub w jej częściach w kompleksy, różne zależnie od tego, jaką część źródeł wybrano do ich udokumentowania. Przypomnimy tylko najważniejsze z nich. N.Kalicz uważał KCP za „późną i najbardziej północną grupę wielkiego, wczesno-brązowego kompleksu kulturowego obejmującego Anatolię i Bałkany”¹⁰. Ta koncepcja wywołała ostrą krytykę¹¹. Do tej koncepcji nawiązał jednak później M.Rech postulując związki KCP w Małopolsce „wprost” z Anatolią¹². Ten pogląd wywołał sprzeciw¹³. Natomiast D.Berciu postulował bliskie związki KCP w jej etapie Boleráz z kompleksem Cernavoda — Ezero — Donja Slatina¹⁴. Formułę kompleksu już ze zdecydowanym udziałem jednostki Boleráz KCP (kompleks Boleráz — Cernavoda — Ezero) przedstawiła V.Němejcová-Pavúková¹⁵. Do tej koncepcji ustosunkował się autor¹⁶. Obecna koncepcja tej badacz-

¹⁰ N. Kalicz, *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest 1963, s. 83.

¹¹ Porównaj między innymi: recenzja A. Benaca w „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu”, t. XIX, 1964, s. 217—218; J.K. Kozłowski, *Ze studiów nad kulturą ceramiki promienistej*, „Archeologia Polski”, t. X, 1965, z. 1, s. 185—186; Z. Sochacki, *Kultura...*, s. 204—205.

¹² M. Rech, *Elemente der Badener Kultur in Polen und ihre Verbindung zur frühen Bronzezeit Kleinasiens*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. XIII, 1972—1973, s. 93—107.

¹³ Z. Sochacki, *Über die Verbindungen der Kultur der Radialverzierten Keramik von Polen mit Kleinasien*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. XVII, 1977, s. 55—72.

¹⁴ D. Berciu, *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, „Slovenská Archeológia”, t. XII, 1964, z. 1, s. 269—280.

¹⁵ V. Němejcová-Pavúková, *Zur relativen Chronologie des Äneolithikums in Mittel- und Südosteuropa*, „Germania”, t. 44, 1966, s. 234—264.

¹⁶ Z. Sochacki, *Kultura...*, s. 156—159.

ki jest więc kontynuacją poprzedniej z tym, że udział KCP w postulowanym kompleksie obejmuje teraz większość jej rozwoju (etapy Boleráz oraz klasyczny lecz bez etapu Bošáca); zostały też do niego włączone dalsze kultury.

Oprócz powyższych koncepcji łączących KCP z innymi kulturami mniej lub więcej synchronicznymi, istniały też koncepcje wiązania jej z kulturami od niej młodszymi¹⁷. Nie ma potrzeby tu nimi się zajmować, bo nie dotyczą bezpośrednio tematyki tego artykułu. One też były oparte niemal wyłącznie na porównaniach wybranych elementów stylu ceramicznego. Zresztą należą do koncepcji już przebrzmiałych.

Uważamy, że przytoczone koncepcje można traktować tylko jako wskaźniki określonych kontaktów KCP lub trwania jej tradycji.

Aby móc ustosunkować się do najnowszej koncepcji kompleksu z udziałem KCP, przedstawionej w roku 1981 przez V.Němejcovą-Pavúkovą (s. 289) musimy dokonać porównania zasadniczych właściwości kulturowych jego poszczególnych członów. Ze szkicowego charakteru tego artykułu wynika, że będzie to porównanie skrótowe. Wystarczy jednak do przedstawienia własnej propozycji tłumaczącej istniejące związki.

1. GENEZA

Jednostki wliczone przez tę badaczkę do postulowanego kompleksu cechują się wręcz kontrastującą wzajemnie specyfiką procesu genetycznego. Kontrasty te wynikają, tak z odmiennych tradycji środowiska poprzedzającego, jak też z różnorodnych impulsów zewnętrznych przetwarzających te tradycje. Skala różnicowania tradycji wyraża się nawiązaniem do takich kultur jak: lendzielska, balatońska, Gumelnita, jednostki kompleksu polgarskiego i częściowo kompleksu Bubanj — Salcuta — Krivodol; pomijając już słabiej zaznaczone inne tradycje dotąd bliżej niezidentyfikowane lub sporne. Skalę różnic impulsów zewnętrznych wyznaczają natomiast wpływy anatolijskie, egejskie, stepowe, a także środkowo-europejskie. Odmienności tych tradycji oraz impulsów są znane nawet z literatury podstawowej, nie ma więc tu potrzeby bliżej ich charakteryzować. Trudność polega na tym, że nigdzie w obrębie postulowanego kompleksu nie łączą się one w zwartą całość

¹⁷ Na przykład koncepcja kompleksu KCP — kultura Vučedol; porównaj między innymi: R. Hachmann, Am Ende eines Symposium über die Badener Kultur, w: Symposium..., s. 527—537. Zastrzeżenia do tej koncepcji — N. Tasić, Badenski i vučedolski kulturni kompleks u Jugoslaviji, „Dissertationes”, t. IV, 1967, s. 70.

lecz poszczególne z nich dominują w określonych jego częściach, gdy w innych zaznaczają się słabo lub w ogóle nie występują.

Największe odrębności procesu genetycznego rysują się między KCP, a kulturami Cernavoda III i Ezero. W pierwszej przeważają elementy wewnątrzkarpackie i środkowo-europejskie, w drugiej poważną rolę spełniły elementy stepowe, w trzeciej anatolijskie. Geneza kultury Cotofeni nie została jeszcze odpowiednio wyjaśniona lecz teza o odzyciu tradycji miejscowych (transylwańskich) po „barbaryzującym szoku” (najazd obcy? — Z.S.) choć tak niekonkretna, nadaje procesowi genezy tej kultury szczególnie odrębne miejsce wobec wszystkich pozostałych¹⁸. Wreszcie jednostka Dikili-Tash (Sitagroi), której pochodzenie też nie jest jasne, ma od swych początków charakter przede wszystkim, choć niejednolicie, egejski. Na omawianym obszarze Europy południowo-wschodniej mamy więc w sumie do czynienia z istną mozaiką procesów kulturotwórczych, które trudno zebrać w jakąś określoną całość. Wymowę ma też fakt, że obszar samej tylko Bułgarii jest dzielony na 3-4 zupełnie odmienne genetycznie i rozwojowo strefy kulturowe¹⁹.

W czasie powstawania wymienionych kultur nie ma więc między nimi łącznika, który by nie tylko zapowiadał, ale w ogóle ułatwiał ich późniejszy rozwój w jednym kompleksie²⁰.

2. SYNCHRONIZACJA I RYTM ROZWOJOWY

W obu tych zakresach brak między poszczególnymi członami „kompleksu” takiej zgodności jaką sugeruje schemat przedstawiony przez V.Němejcovą-Pavúkovą (ryc. 17). Niemal idealna równoczesność rozwoju KCP (pozbawionej jak wspomiano, etapu Bošáca) z całością rozwoju kultury Ezero, wynikająca z wywodów tej badaczki (s. 286-289) i cytowanego schematu może być zakwestionowana synchronizacjami opartymi na danych z niedawno ogłoszonych badań w Ezero, których V.Němejcová-Pavúková nie uwzględniła²¹. Autorzy ostatnio wspomnianego opracowania synchronizują klasyczną i późną KCP (fazy C — E Neustupne-

¹⁸ P.I. Roman, *Cultura Cotofeni*, Bucuresti 1976, s. 102.

¹⁹ H. Todorova, *Das Chronologiesystem von Karanovo im Lichte der neuen Forschungsergebnisse in Bulgarien*, „Slovenská Archeológia”, t. XXIX, 1981, z. 1, s. 203—216.

²⁰ Porównaj też: D. Berciu, *Quelques...*; J. Deshayes, *Les fouilles de Dikili-Tash et l'archéologie Yougoslave*, „Zbornik Narodnog Muzeja u Beogradu”, t. VI, 1970, s. 21—43; H. Todorova-Simeonova, *Zur Frage des Überganges vom Äneolithikum zur Frühbronzezeit in Bulgarien*, w: *Symposium...*, s. 465—470; N. Tasic, *Cotofeni (Kocofeni) kultura*, w: *Praistorija...*, s. 115—128; Z. Sochacki, *Kultura...*, s. 148—159.

²¹ G.I. Georgiev, N.J. Merpert i inni, *Ezero, rannobronzovoto selišče*, Sofia 1979.

go) z etapami A — B1 (to jest horyzontami XIII — V) kultury Ezero. Oznacza to, że KCP powstała znacznie wcześniej (o cały etap Boleráz) od kultury Ezero i zanikła też wcześniej niż ta kultura (przez większość etapu B kultury Ezero KCP już nie istniała). W świetle tych danych komplikują się również, przedstawione przez V.Němejcovą-Pavúkovą synchronizacje z kulturami Cernavoda i Cotofeni, dla których zresztą dane korygujące mamy z terenów Bułgarii oraz Jugosławii²². W sumie zaburza to nie tylko ogólny układ ram chronologicznych zaproponowanego kompleksu, ale też przypisywany mu rytm rozwojowy. Sprawia bowiem, że etapy i fazy poszczególnych kultur nie mogą tak się synchronizować jak to postuluje cytowana badaczka. Synchronizacja i rytm rozwojowy nie sprzyjają więc tezie o łączeniu się wymienionych kultur w jedną, nadrzędną im całość.

Szkoda też, że V.Němejcová-Pavúková nie podjęła próby objaśnienia sytuacji na słabo zresztą zbadanych, lecz niezmiernie ważnych dla synchronizacji oraz ustalenia dróg kontaktu między KCP, a kulturą Ezero i kulturami egejskimi, terenach Jugosławii (Serbia, Macedonia).

3. OGÓLNY POZIOM CYWILIZACYJNY

Także w zakresie poziomu cywilizacyjnego rysują się podstawowe różnice między co najmniej dwiema częściami postulowanego kompleksu. Jego południowo-wschodnie jednostki: kultura Ezero oraz Dikili-Tash (Sitagroi) wchodzi w większości swego długotrwałego rozwoju w epokę brązu anatolijsko-egejskiego (porównaj zwłaszcza etap B kultury Ezero), czemu towarzyszą odpowiednie realia ich kultury materialnej. Niektórzy badacze widzą nawet w kulturze Ezero jeden z ważniejszych ośrodków wczesnej epoki brązu w południowo-wschodniej Europie i podkreślają, że centrum to nie ustępowało w swym rozwoju Egei oraz zachodniej Anatolii²³. Trudno więc kłaść znak równania między tym ośrodkiem a innymi częściami domniemanego kompleksu, które tkwią jeszcze w eneolicie kontynentalno europejskim, wczesnej epoki brązu sięgając co najwyżej chronologicznie. Konsekwencje z tego wynikające najlepiej dotąd sformułowała H.Todorova—Simeonova stwierdzając stanowczo, że dynamika rozwoju kultury Ezero nie może być porównywana z KCP, są to bowiem zupełnie odmienne procesy kulturowe²⁴. Nadto podkreśliła to, że „faktor anatolijski w kulturze

²² H. Todorova, *Das Chronologiesystem...*, s. 206 i następne, ryc. 2; N. Tasić, S. Dimitrijević, B. Jovanović, *Zaključna razmatranja*, w: *Praistorija...*, s. 417—460.

²³ G.I. Georgiev, N.J. Merpert i inni, *Ezero...*, s. 542.

²⁴ H. Todorova-Simeonova, *Zur Frage...*, s. 468—469.

Ezero był dominujący i najbardziej kulturotwórczy”, a kultura ta jest wprost przeciwstawna wielu innym kulturom południowo-wschodnio-europejskim²⁵. Dodajmy, że dalsze zasadnicze różnice zaznaczają się przy porównywaniu poziomu cywilizacyjnego osiągniętego przez kulturę Cotofeni i jednostki tak zwanego okręgu zachodnio-nadczarnomorskiego z wymienionymi wyżej częściami rzekomego kompleksu²⁶.

4. INNE ZAKRESY

Trudno tu dokładnie rozpatrywać różnice między członami „kompleksu”, które istnieją w osadnictwie i budownictwie, wytworach materialnych (w tym też ceramice), obrządku oraz zjawiskach ideowych. Ich analiza wymaga studium szczegółowego. Nawet pobieżne porównania mają jednak swoją wymowę.

KCP cechuje się osadnictwem głównie otwartym, którego rozwój określają reguły typowo środkowo-europejskie, jej gospodarka poważnie „obciążona” strukturami tradycyjnymi rozpoczyna dopiero ewolucję w kierunku form wyższych, poziom metalurgii miedzianej jest wyraźnie zaniżony zaś elementy obrządku pogrzebowego i wierzeń specyficznie złożone. Kultura ta stanowi amalgamat różnorodnych tradycji miejscowych i skomplikowanych wpływów obcych. Trudno ją przyrównywać do stosunkowo jednolitej kultury Ezero z jej wysoko rozwiniętym osadnictwem głównie obronnym, bardzo efektywną produkcyjnie gospodarką, metalurgią o zupełnie innym nasileniu i poziomie technologicznym oraz specyfice wyrobów; nadto z wieloma „czystymi” elementami anatolijskimi w różnych dziedzinach kulturowych. Style ceramiczne obu kultur w masie swych wytworów należą też do dwu zupełnie odmiennych „światów” (środkowo-europejsko karpackiego i bałkańsko-anatolijskiego)²⁷.

Skrajnie odmienna od obu powyższych jest kultura Coțofeni o bardzo nie wyrównanym poziomie specyfiki w poszczególnych dziedzinach

²⁵ H. Todorova-Simeonova, op. cit.

²⁶ Porównaj między innymi: J. Deshayes, *Les fouilles...*; R. Katinčarov, *Periodizacija i karakteristika na kulturata prez brezovata epoha v Južna Bolgarija*, „Archeologija”, t. XVI, 1974, s. 1—24; P.I. Roman, *Cultura...*; H. Todorova, *Eneolit Bolgariji*, Sofia 1982; Z. Sochacki, *Z zagadnień wschodniej peryferii...*

²⁷ Dla kwestii poruszonych w tym akapicie porównaj na przykład: E. Pleslová-Štiková, *Einige Möglichkeiten der Interpretation der Innenbebauung äneolithischer Siedlungen*, „Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského (Musaica)”, t. XXIV (XIII), 1973, s. 29—39; H. Todorova-Simeonova, *Zur Frage...*; R. Katinčarov, op. cit.; G.I. Georgiev, N.J. Merpert i inni, *Ezero...*, s. 537, 415 i następne; Z. Sochacki, *Kultura...*, s. 183—200; tenże: *Z zagadnień ekonomiczno-społecznych kultury ceramiki promienistej w Europie*, „Archeologia Polski”, t. XXVI, 1981, z. 1, s. 115—146.

kulturowych stanowiąca według niektórych badaczy „zlepek” różnorodnych grup etnicznych²⁸. W literaturze zwłaszcza starszej, podnoszono wprawdzie związki kultury Coțofeni w KCP w ceramice, jednak nowe badania wykazały, że mają one charakter epizodyczny i nasilają się tylko lokalnie²⁹. W relacji kultura Coțofeni — kultura Ezero związki są jeszcze mniej istotne³⁰. Można dyskutować zakres pokrewieństwa między kulturą Coțofeni a kulturą Cernavoda III, podkreślanego głównie na podstawie wybranych elementów ceramiki³¹. Wynik tej dyskusji nie zmienia jednak zasadniczej odrębności kultury Cernavoda III potwierdzonej wieloma innymi właściwościami stylu ceramicznego, osadnictwem nawodnym i tellowym, specyficzną złożoną gospodarką, obrządkiem pogrzebowym ze szczególnie silnymi elementami stepowymi i najprawdopodobniej odmiennymi strukturami etnicznymi³².

W artykule V.Němejcovej-Pavúkovéj (s. 282, 289, ryc. 18) niezbyt jasno została określona sytuacja w tak zwanym okręgu zachodnio-nadczarnomorskim. Z większą częścią rozwoju kultury Ezero synchronizują się tu dwie kolejne kultury: omówiona już kultura Cernavoda III i kultura Ezerovo³³. Ta druga kultura jest jeszcze słabo zbadana, niemniej można w niej stwierdzić zarówno elementy autochtoniczne, jak i obce, między innymi anatolijskie, egejskie i stepowe. Dlatego trudno nie zgodzić się z opinią G.Tončevej, że istniał tu lokalny ośrodek kontaktowy, w którym bardzo różne elementy kulturowe łączyły się w nową całość³⁴. W tym więc sensie kultura Ezerovo zajmowała by własne miejsce, pomimo zbliżenia w niektórych swych dziedzinach do kultur sąsiednich: Cernavoda i Ezero. Podobną „krzyżówką” o znaczeniu lokalnym, choć z odrębnymi realiami, jest jednostka Dikili-Tash (Sitagroi) łącząca dominujące elementy egejskie z drugorzędnymi anatolijskimi i bałkańskimi³⁵.

*

* *

²⁸ P.I. Roman, *Cultura...*; porównaj też D. Berciu, *Contributii la problemele neoliticului din Romînia in lumina noilor cercetări*, Bucuresti 1961.

²⁹ Z. Sochacki, *Z zagadnień wschodniej peryferii...*, s. 133—136.

³⁰ G.I. Georgiev, N.J. Merpert i inni, *Ezero...*, s. 221 i następane.

³¹ S. Morintz, P. Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau, „Dacia”*, t. XII, 1968, s. 45—128; V. Němejcová-Pavúková, *Náčrt...*, s. 268 i następane.

³² D. Berciu, *Contributii...*; tenże: *Quelques...*

³³ H. Todorova, *Das Chronologiesystem...*, s. 209—211, ryc. 2; V. Němejcová-Pavúková, *op. cit.*, ryc. 17.

³⁴ G. Tončeva, *Les palafittes des environs de Varna*, w: *Symposium...*, s. 480—481.

³⁵ J. Deshayes, *Les fouilles...*; C. Renfrew, *The Aegean and the Balkans at the Close of the Neolithic Period (the Evidence of Sitagroi)*, w: *Symposium...*, s. 427—440.

Powyżej tylko pobieżnie omówiliśmy główne różnice między poszczególnymi członami kompleksu postulowanego przez V.Němejcovą-Pavúkovą. Dotyczą one niemal wszystkich zakresów kulturowych. W wielu z tych zakresów, kultury wliczone do kompleksu są nie tylko odmienne, ale wprost „przeciwstawne”. Upoważnia nas to do zdecydowanie negatywnego stosunku do koncepcji tej badaczki. Postulowany kompleks byłby bowiem tworem sztucznym, opartym na wyselekcjonowanym i niepełnym materiale ceramicznym.

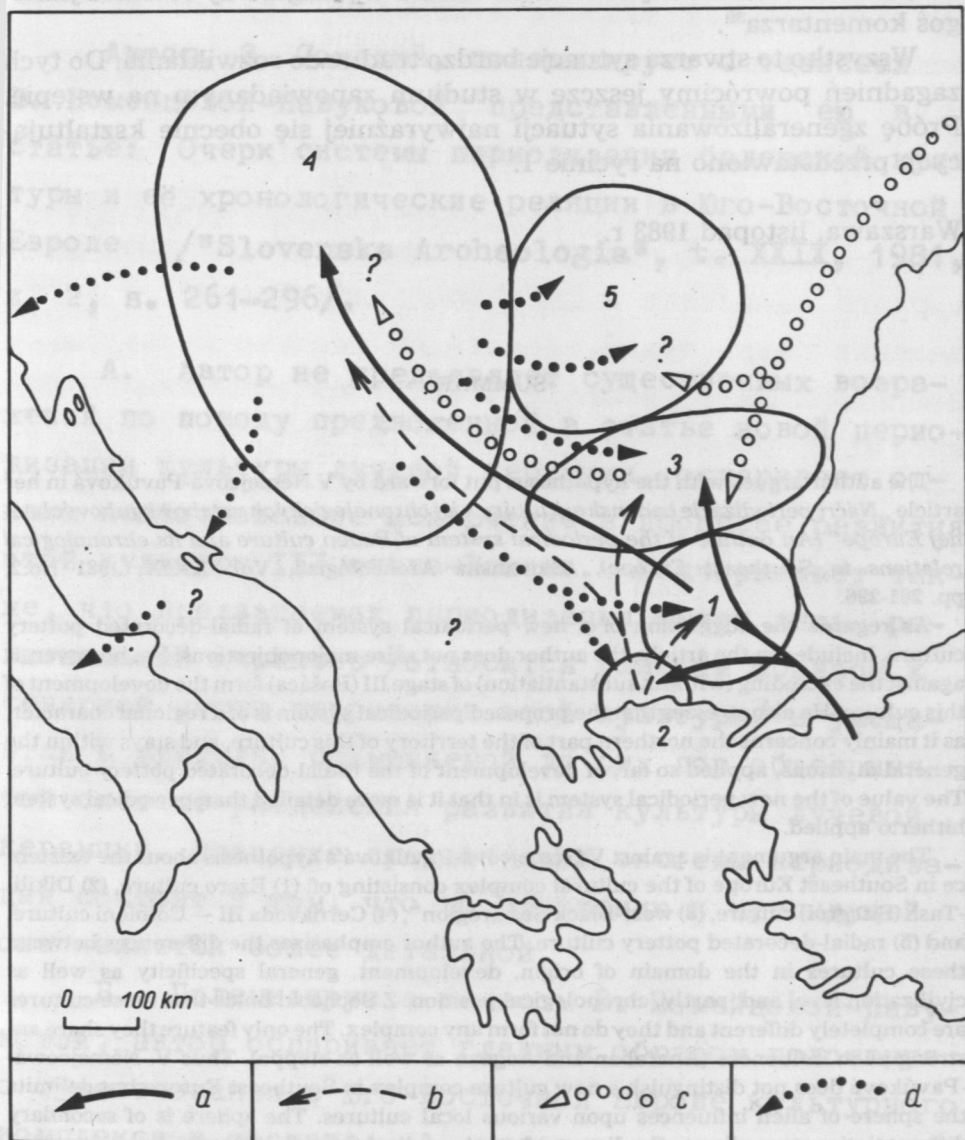
Takie nasze stanowisko nie oznacza jednak zignorowania faktów zestawionych przez V.Němejcovą-Pavúkovą. Uważamy tylko, że należy je inaczej zinterpretować. Nie chodzi o kompleks kulturowy, lecz o strefę wpływów, której ustalenie jest właśnie zasługą tej badaczki. Zebrała ona dane ceramiczne wyznaczające zasięg wpływów Anatolii i częściowo Egei w Europie południowo-wschodniej w czasie, który „z grubsza” odpowiada istnieniu KCP. Wystarczy bowiem porównać zebrane przez nią przykłady z zestawionymi przez N.Kalicza dla KCP i Anatolii, by stwierdzić jak blisko sobie odpowiadają³⁶. Na tym jednak kwestia się nie zamyka. Przy dominancie wpływów Anatolii w kierunku północno-zachodnim istniały różne inne, uboczne kierunki tych oddziaływań, a także oddziaływania przeciwne — z północnego-zachodu i północy w stronę Anatolii i Egei (nie przekraczały one jednak zasięgu kontynentu europejskiego). Dowodami tych ostatnich są między innymi prawie „czyste” elementy KCP, które pojawiają się nad dolnym Dunajem i na Bałkanach, a nawet w jednostce Dikili-Tash (Sitagroï) w Tracji³⁷. Są rezultatem wzajemnych kontaktów i nie mają poważniejszego nasilenia. Ich uwzględnienie dałoby jednak pełniejszy obraz komplikacji kulturowych w Europie południowo-wschodniej w eneolicie i wczesnej epoce brązu. W artykule cytowanej badaczki nie zostały należycie potraktowane.

Przy lekturze artykułu V.Němejcovéj-Pavúkovéj odczuwa się też bardziej istotny brak. Chodzi o elementy stepowe, które niejednokrotnie zaważyły na specyfice poszczególnych członów postulowanego kompleksu rozdziałając go „dodatkowo” w jeszcze innej płaszczyźnie³⁸. Szerze-

³⁶ N. Kalicz, *Die Pécelers...*

³⁷ J. Deshayes, *op. cit.*

³⁸ B. Jovanović, *Indoevropljani i stepska kultura grobova — jama u ranom bronzanom dobu Podunavlja, „Istraživanja”*, t. III, 1974, s. 5—24; tenże: *Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije*, w: *Praistorija...*, s. 381—395; tenże: *Indoevropljani i eneolitski period Jugoslavije*, w: *Praistorija...*, s. 397—416; M. Gimbutas, *Three waves of the Kurgan people into Old Europe, 4500—2500 B.C.*, „*Archives suisses d'anthropologie générale*”, t. 43, 1979, s. 113—137.

Ryc.1. Szkic zróżnicowania wpływów kulturowych w Europie południowo-wschodniej. (Według autora) 1 — 5 kultury i jednostki lokalne (1 — kultura Ezero, 2 — jednostka Dikili-Tash (Sitagroi), 3 — kultura Cernavoda III, 4 — kultura ceramiki promienistej, 5 — kultura Cotofeni); a — c główne kierunki wpływów obcych (a — anatolij-skich, b — egejskich, c — stepowych); d — wpływy kultury ceramiki promienistej w Europie południowo-wschodniej i południowej.

nie się w Europie południowo-wschodniej, w wyraźnie określony sposób, ceramiki zdobionej odciskami sznura wymagało by również jakieś komentarza³⁹.

Wszystko to stwarza sytuację bardzo trudną do rozwikłania. Do tych zagadnień powrócimy jeszcze w studium zapowiadanych na wstępie. Próbę zgeneralizowania sytuacji najwyraźniej się obecnie kształtujących przedstawiono na rycinie 1.

Warszawa, listopad 1983 r.

SUMMARY

The author argues with the hypotheses put forward by V. Němejcová-Pavúková in her article „*Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe*” (*An outline of the periodical system of Baden culture and its chronological relations to Southeast Europe*), „*Slovenská Archeológia*”, Vol. XXIX, 1981 No.2, pp. 261-296.

As regards the suggestion of a new periodical system of radial-decorated pottery culture, included in the article, the author does not raise major objections. He, however, is against the excluding (without substantiation) of stage III (Bošáca) form the development of this culture. He also stresses that the proposed periodical system is of a regional character, as it mainly concerns the northern part of the territory of this culture, and stays within the general divisions, applied so far, of development of the radial-decorated pottery culture. The value of the new periodical system is in that it is more detailed than periodical system hitherto applied.

The main argument is against V. Němejcová-Pavúková's hypothesis about the existence in Southeast Europe of the cultural complex consisting of: (1) Ezero culture, (2) Dikili-Tash (Sitagroi) culture, (3) west-Black Sea „region”, (4) Cernavoda III — Cotofeni culture, and (5) radial-decorated pottery culture. The author emphasizes the differences between these cultures in the domain of origin, development, general specificity as well as civilization level and, partly, chronological position. Z. Sochacki holds that these cultures are completely different and they do not form any complex. The only feature they share are strong alien influences (Anatolian and Aegean as well as steppe). Thus V. Němejcová-Pavúková does not distinguish a new culture complex in Southeast Europe but delimits the sphere of alien influences upon various local cultures. The sphere is of secondary differentiation, according to the distance from Anatolian, Aegean and steppe centres and to the location of the particular cultures within the area that makes the contacts with these centres easier or more difficult. The author's suggestion of explaining these phenomena is presented in Figure 1.

The article is an introduction to a more comprehensive study.

³⁹ P. Roman, *Das Problem der „schnurverzierten” Keramik in Südosteuropa*, „*Jahreschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*”, t. 58, 1974, s. 157—174.

РЕЗЮМЕ

Автор, З. Сохацки, полемизирует с тезисами В. Нэмейцовой-Павуковой представленными ею в статье: Очерк системы периодизации баденской культуры и её хронологические реляции в Юго-Восточной Европе /"Slovenska Archeologia", t. XXIX, 1981, z. 2, s. 261-296/.

А. Автор не предъявляет существенных возражений по поводу предложенной в статье новой периодизации культуры лучевой керамики, оспаривает однако необоснованное исключение в процессе развития этой культуры III этапа-Бошака. Подчёркивает также, что предлагаемая периодизация имеет лишь региональный характер /относится главным образом к северной части территории этой культуры/ и уместается в пределах применяемой до сих пор общепринятой системе разделения развития культуры лучевой керамики. Значение предлагаемой системы периодизации состоит в том, что по отношению к предидущей она является более детальной.

Б. Полемизируя с тезисом В. Нэмейцовой-Павуковой, автор оспаривает главным образом положение о существовании в Юго-Восточной Европе культурного комплекса в составе: 1 -культура Эзеро, 2 -культура Дикили - Таш /Ситагрои/, 3 -западно-причерноморский "округ", 4 -культура Чернавода-Котофэни, 5 -культура лучевой керамики. Автор подчёркивает различия между этими культурами с точки зрения их происхождения, развития, общей специфики, а также

достигнутого ими уровня цивилизации и частично хронологической позиции утверждая, что они являются исключительно разными видами культур не составляющими какого-либо комплекса. Их общим признаком является сильное воздействие других культур /анатолийской, эгейской и степной/. Заслугой В. Нэмейцовой-Павуковой является не выделение нового культурного комплекса в Южно-Восточной Европе, а определение сферы чужих влияний на местные культуры. Эта сфера имеет второстепенную дифференциацию зависимо от расстояния от анатолийских, эгейских и степных культурных центров и расположения отдельных видов культур более или менее способствующих контактам с этими центрами. Собственный вариант решения этих явлений автор представил на рис. 1.

Настоящая статья является предисловием к более обширной теоретической разработке.